

Ханстантинов Віталій Олександрович,
канд.філос.наук, доц., завідувач кафедри
економічної теорії і суспільних наук,
Миколаївський державний аграрний університет

ТОЛЕРАНТНІСТЬ – ІМПЕРАТИВ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Розглянуто феномен модернізації, виокремлено та охарактеризовано її дві головні моделі. Оцінено їх переваги та визначено толерантну модель як оптимальну для України. Окреслено актуальні завдання щодо її реалізації.

Ключові слова: модернізація, толерантність, демократія, цінність, культура, креативний клас.

The paper is devoted to phenomenon of modernization. Two main models of modernization are analyzed, their benefits are described. A tolerant model of modernization is defined as optimal for Ukraine. The author outlines the current task for its implementation.

Keywords: modernization, tolerance, democracy, values, culture, creative class.

Рассмотрен феномен модернизации, выделены и охарактеризованы две её основные модели. Оценены их преимущества и определена толерантная модель в качестве оптимальной для Украины. Очерчены актуальные задачи, связанные с её практической реализацией.

Ключевые слова: модернизация, толерантность, демократия, ценность, культура, креативный класс.

Модернізація є об'єктивною потребою часу і актуальним завданням перед Україною, що зумовлюється загальносвітовим еволюційним поступом людства у напрямі прогресу. Однією з ключових цілей її є формування постіндустріального суспільства, заснованого на розвитку економіки знань, становлення чого в нас не може не викликати серйозної занепокоєності.

Звичайно під модернізацією розуміють осучаснення різних сфер суспільства, всебічну демократизацію, розвиток продуктивних сил, економіки як найважливішої сфери. Зміст та особливості модернізаційних перетворень досліджувалися вченими як іноземними – С. Гантингтоном, Р. Інглхарт, С. Ліпсетом, М. Олсоном, А. Пшеворски, Р. Флорідою, С. Фукуямою, так і вітчизняними – В. Андрющенком, В. Горбатенком, Г. Зеленько, М. Михальченком, В. Носовцем, В. Трачуком та іншими.

Так, В. Горбатенко виокремив два виміри модернізації: 1) поступове нагромадження передумов у певних царинах суспільного життя, вдале поєднання яких у певний історичний час, у межах конкретного соціально-політичного простору-часу дає якісно новий поштовх; 2) свідомі цілеспрямовані вольові зусилля впливових суспільних груп, передовсім, правлячої еліти. Вказані тренди-процеси кумулятивно посилюють дію одне одного. Оскільки, на думку вченого, трансформаційні перетворення в Україні належать до неорганічної, тобто вторинної, модернізації, то специфічною змістовою ознакою її виступає «утвердження демократичних інститутів і форм політичної самоорганізації суспільства», спряжене, однак, з вітчизняної культурною матрицею [1, с. 106].

Погоджуючись з даними міркуваннями, все ж підкреслимо, з огляду на українські реалії, необхідність подальшого обговорення, принаймні двох наступних проблем, з яких точаться дискусії. *Перша* стосується соціальних факторів, рушійних сил самого процесу модернізації; *друга* – обраної моделі трансформаційних перетворень, тобто, того, наскільки вона є ефективним інструментом захисту прав і свободи людини та досягнення в суспільстві соціальної згуртованості, що, за оцінкою Ради Європи, «являє собою здатність забезпечувати благополуччя всіх його членів, зводячи до мінімуму нерівність і поляризації окремих соціальних верств»[2].

Визначення підходу до їх розв'язання, враховуючи особливості сучасного етапу суспільно-політичного та економічного розвитку України, автор ставить за мету даної статті.

Науковці виділяють дві головні моделі модернізації [3]. Перша — *толерантна*, в її основі головна увага до запровадження інноваційного механізму суспільно-економічного розвитку через утворення оптимальних умов для творчої самореалізації індивіда. Пояснюється це тим, що саме людський капітал виступає головним джерелом розвитку економіки знань. Така модернізація, розгортаючи величезні потенційні можливості людини і утворюючи інституціонально забезпечений простір її самореалізації, орієнтується на дії креативного класу як на свою головну рушійну силу.

Вказаний концепт був запроваджений американським дослідником Р. Флорідою, який при цьому спирався на відому теорію Р. Інглхarta про постматеріалістичні цінності як ті, що лежать в основі постіндустріальної цивілізації та її розвитку. Адже, як писав Р. Інглхарт, серед країн світу фіксується чіткий причинно-наслідковий зв'язок між рівнем їх економічного розвитку і поширенням та роллю в їхній культурі цінностей самовираження [4, р.103]. І тому входження до постіндустріальної цивілізації потребує одночасних політичних, світоглядно-ментальних і культурних змін, які, однак, зазначає американський вчений, відбуваються доволі повільно. Ті ж індивіди, які найбільш чутливі до нового, які швидко сприймають інновації і самі здатні до нешаблонної творчості в різних галузях, як раз і виступають рушійною силою постмодернізаційних, як їх називає Р. Інглхарт, перетворень.

Креативний клас, на думку Р. Флоріди, включає всіх тих професіоналів (інженерів, конструкторів, вчених, митців, представників шоу-бізнесу та ЗМІ, фінансово-банківських установ та бізнесу, інших), які мислять нетрадиційно, котрі є носіями нових ідей та проектів, поцінують не тільки і не стільки матеріальну винагороду за свою працю, але й можливість реалізувати через неї свої творчі задуми. На думку цього дослідника, креативні люди притягуються один до одного і факторами перетворення їхньої кількісної спільноти у нову якість — виступати соціальним класом — є три «Т»: талант, технології, толерантність. Саме на такому поєднанні, власне, лише й можливий усталений економічний підйом в сучасних умовах постіндустріального суспільства [5].

Другу головну модель модернізації йменують *навздогінною*. В ній робиться наголос на інвестиціях, особливо в ті галузі виробництва, які є визначальними для науково-технічного прогресу. Проте життя показує слабкість цієї моделі, оскільки вона фактично не приваблює новаторськи мислячих людей. Ось чому дана модель модернізації, що свого часу була взята на озброєння, приміром, в багатих нафтою арабських країнах Перської затоки, фактично зводиться до копіювання західного бізнесу, організації тісного співробітництва з ним, викупу підприємств, що працюють в західних країнах, наданні фінансових послуг. Але при цьому кидається в очі низька власна творча продуктивність. Інший приклад — пробуксовує проект Сколково в Росії, на розвиток якого з її державного бюджету виділяються значні кошти.

У заснованій на інвестиціях моделі мова, як правило, не йде про такі політичні зміни, як створення усталених демократичних інститутів, забезпечення свобод і прав громадян, приборкання корупції та злочинності. Хоча акцентована на даній темі риторика безумовно присутня, але вона виступає певною даниною політичній моді, свого роду привабливим для потенційного зовнішнього інвестора фасадом.

Зазначену модель підтримують ті еліти, які сформувалися в умовах закритого типу суспільства. Рекрутування до їх лав відбувається через систему гільдій, а функціонування здійснюється на тлі звичних корупційних схем, оскільки це дозволяє акумулювати у своїх руках різноманітні ресурси, спрямовувати, контролювати або іншим чином впливати на фінансові потоки і у такий спосіб здійснювати власне збагачення. Сприятливим політичним підґрунтям для цього виступає патримоніалізм з супутніми йому явищами непотизму, клієнталітету, клановості, надмірного втручання бюрократії у всі сфери життєдіяльності суспільства. Зацікавленою соціальною верствою в плідних результатах такої модернізації виявляється, головним чином, сама правляча еліта. Отримані кошти від такої модернізації в багатьох випадках вивозяться в офшорні зони, а згодом повертаються вже у вигляді іноземних

інвестицій. Цим й пояснюється переважаюча доля їх у сукупних іноземних вкладеннях.

В той же час через все зростаючу статусно-майнову диференціацію решта соціальних класів і верств населення поступово втрачають довіру до влади, до її лозунгів і практичних дій. Не відчуваючи реальних перспектив покращання свого матеріального благополуччя, потерпаючи від корупції та злочинності, більшість фактично перетворюється на байдужу масу, жодним чином, окрім елементарного виживання, не вмотивовану до творчої самореалізації. Паралельно з цим найбільш мобільна, ініціативна та здатна до продуктивної праці частина населення вирушає за кордон у пошуках кращої долі або поповнює лави терористів, організованих злочинних угруповань, або входить до різноманітних структур релігійного фундаменталізму чи політичного радикалізму.

Слід визнати, що запровадження толерантної, себто інноваційної за своєю природою й спрямованістю модернізації фактично унеможлиблюється без і поза поширення постіндустріальних цінностей – поваги до самотності особистості та сприяння її творчій самореалізації, пріоритету екологічних та естетичних аспектів в життєдіяльності як окремого індивіда, так і суспільства загалом, наявності розмаїття джерел інформації і можливості безперешкодного користування ними, вільного доступу на рівних засадах кожного до управління на всіх рівнях, вільної самоідентифікації та терпимості до способів і форм вираження власного Я через той чи інший стиль одягу, помешкання, специфіку дозвілля, сімейного укладу тощо.

Вказані цінності виступають для креативного класу як основної рушійної сили економічного зростання найбільш важливими, оскільки вони безпосередньо здатні покращувати затребувані для творчої самореалізації особистості умови її існування та діяльності. У сукупності своїй постматеріалістичні цінності, помножені на ліберально-демократичні свободи, утворюють фундамент особливого креативного етосу, що вже сам по собі сприяє розгортанню величезних потенційних можливостей людини і притягує

до творчості нові покоління, оскільки саме молоді люди менш обтяжена застарілими стереотипами, здатність мислити і діяти нестандартно, їм властивий більш оптимістичний погляд у майбутнє і впевненість у власних силах.

Необхідним елементом інноваційної моделі модернізації виступає її інституціональна складова. Щоб досягати своїх цілей, людські зусилля мають спиратися на підґрунтя не лише чиєїсь доброї волі, а повинні бути спряженими із відповідним чином інституціонально упорядкованим суспільно-політичним буттям, адже, як свого часу завважив Л. Вітгенштейн, згоді думок має передувати згода форм життя. Тому роль політичної влади полягає в тому, щоб утворювати і підтримувати на належному рівні функціонування цього інституціонального простору самореалізації представників креативного класу. Це потребує демократії, розглянутої як феномен культури з властивою лише їй моделлю постановки і розв'язання питання про статус Іншого як рівноправного і захищеного законом суб'єкта в системі суспільних взаємодій.

Якщо оперувати абстрактно взятими категоріями, то повна демократія на ділі покликана забезпечувати та ефективно захищати свободи і права кожного, і в цьому сенсі вона постає як досконала толерантність, про яку писав ще Дж. Локк. В руслі цього концепту за кожним апріорно визнається духовна автономія, припускається вільне, самостійне використання ним його сутнісних сил, але у межах морального закону.

З огляду на вказане, модернізацію в умовах постіндустріальної цивілізації не можна розглядати лише як проект долучення до новітніх технологій, як засіб входження до складу найбільш потужних економік світу. Емпірично підтверджується взаємний зв'язок між постмодернізаційним розвитком, наявністю усталених і авторитетних демократичних інститутів і толерантністю як соціальною якістю та політичною нормою. А, відтак, розвиток культури толерантності виступає щодо справи інноваційної модернізації країни однією з її органічних цілей.

Якою ж має бути модель модернізації для України. Висловлюються іноді думки, що широкого соціального запиту на модернізацію в нас не було, немає і в найближчій перспективі скоріше за все не буде. А, відтак, можлива лише неорганічна модернізація насильницького типу у формі «революції згори», яку започаткує і здійснить рішуча консолідована еліта [6, с.136-137].

За лаштунками наведеної щойно думки проглядається парадигмальна матриця інвестиційної моделі. В неї є свої очевидні переваги, що й пояснює факт підтримки її з боку широкого загалу і частини науковців. По-перше, не викликає жодних заперечень, що Україні потрібні інвестиції, в першу чергу, у технологічно перспективні галузі народного господарства. Усвідомлення цього є загальним і відповідальні політичні сили постійно виступають за формування привабливого інвестиційного клімату в країні. По-друге, більшість українців схвально поставляться до розробки чіткої державної цільової програми модернізаційних перетворень та її впровадження заради розв'язання нагальних економічних та інших проблем власного життя у разі приходу до влади ефективних топ-менеджерів. По це свідчать соціологічні опитування, за якими, хоча 66% не вірять в чесність майбутніх виборів восени 2012 року до Верховної Ради, але в той же час серед респондентів фіксується вдвічі більше тих, хто пов'язує з ними зміни на краще, аніж на гірше [7]. По-третє, інвестиційна модернізація чітко вказує на свого відповідального виконавця і для громадян через процедуру демократичних виборів завжди залишається останнє і вирішальне слово віддати свій мандат довіри тій політичній силі, яка виявиться більш ефективною в підвищенні матеріального добробуту на основі здійснюваних економічних перетворень.

Але, з іншого боку, успіх модернізації зумовлюється тут переважно дією суб'єктивного чинника – наявністю необхідного фахового гатунку еліти на чолі з авторитетним загальнонаціональним лідером, відповідністю їх морально-психологічних, загалом громадянських якостей викликам часу, спроможністю наперед точно прогнозувати розвиток ситуації та приймати нестандартні рішення у стислий проміжок часу. І все ж залишається без відповіді головне

питання: як у такій обстановці мотивувати до самореалізації тих, хто статусно належить до креативного класу, хто може завдяки своїм специфічним творчим здібностям продукувати щось дійсно конкурентоспроможне ?

Ми вважаємо, що Україні потрібна переважно толерантна, себто, інноваційна модель модернізації, яка, як свідчить іноземний досвід, виступає потужним механізмом випереджаючого, а не навздогінного типу розвитку у всіх сферах життя, в тому числі й в економіці. Народ України талановитий, потенціал — значний, рівень науково-технічних розробок по багатьох позиціях ще остаточно не втрачений. В умовах постіндустріального суспільства толерантність виступає цілком самостійним фактором економічного зростання. Цитований вище російський політолог Андрій Щербак на основі аналізу статистичних даних по 56 країнах світу дійшов висновку, що толерантність справляє позитивний вплив на економічну та технологічну модернізацію. Якщо сучасна модернізація, перехід від індустріальної економіки до постіндустріальної пов'язаний з появою особливого соціального класу — креативного класу, то толерантність виявляється важливою умовою для створення комфортного для цього класу середовища.

Крім того, толерантна модель модернізації виступає для України релевантною її євроінтеграційним зусиллям. Її втілення виступатиме по суті практичними кроками на цьому шляху і зустрінатиме позитивний відгук з боку європейських структур. В численних документах, ухвалених Радою Європи та Парламентською Асамблеєю РЄ, чітко визначено, що до європейської спільноти належать не лише країни з високим розвитком економіки, але й обов'язково з демократичними політичними інститутами, через які й забезпечується поєднання окремого індивіда з цілями модернізації. Такого поєднання не можна досягти директивним шляхом, так само як неможливо, спираючись виключно на накази або пропагандистські заклики, долучати носіїв креативного мислення до творчості, до безпосередньої участі в оновленні країни.

Суттєвою перевагою цієї моделі модернізації є психологічна готовність майбутнього країни — української студентської молоді до самореалізації. Для 65,4% опитаних на початку 2012 року саме це є найважливішою метою їх життя, в той час як матеріальний достаток обрали 50,3%, а кар'єру – 48,9% [8].

З наведених міркувань випливає як об'єктивне завдання перед Україною та її політикумом на ділі прагнути до забезпечення сучасних європейських стандартів захисту прав і основоположних свобод, особливу увагу приділяти гендерній рівності, етномовним, соціополітичним, релігійним, культурним, іншим меншинам, викоріненню корупції, протидії правовому нігілізму, всебічній підтримці талантів, поширенню в суспільстві норм і цінностей толерантності. Крім того, толерантність є вельми затребуваною коли йдеться про поповнення еліти найбільш здібними представниками інших верств населення.

Як вище зазначалося, в толерантній моделі модернізації ключову роль відіграють інститути верховенства права і контролю корупції. Саме вони гарантують креативному класу підтримку відкритості та плюралізму, захист його інтересів, в тому числі, права на індивідуальність і власну ідентичність. Відтак, формування високої правової культури, рівності всіх перед законом, подолання правового нігілізму у всіх його проявах та тотальної корупції виступають невід'ємними цілями і складовими процесу модернізації, засадничими принципами зміцнення, поширення та сталого функціонування культури толерантності в нашому суспільстві.

У підсумку зазначимо, що толерантність в наш час постає як одна з необхідних передумов успіху модернізації. Вона є її невід'ємною змістовою складовою і затребуваною якістю соціальних акторів, в першу чергу, представників політичного класу. Толерантність сприяє розгортанню творчих здібностей креативного класу завдяки формуванню особливого психологічно комфортного для них клімату. Поєднання між модернізацією та толерантністю відбувається через демократичні політичні інститути, до яких належать

верховенство права, захист плюралізму в суспільстві, контроль корупції, визнання самоцінності індивідуального начала в суспільному і приватному житті.

Література:

1. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства : Україна і світ на зламі тисячоліть. [монографія] / Горбатенко В. П. – К. : Видавничий центр «Академія», 1999. – 240 с.
2. «Белая книга» по межкультурному диалогу «Жить вместе в равном достоинстве» / Утверждена Советом Европы, Старсбург, 7 мая 2008 года [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Publication_WhitePaper_ID_en.asp
3. Щербак А.Н. Культура имеет значение? Сравнительный анализ толерантности для модернизации/ А. Н. Щербак – СПб.: Изд-во Европейского университета в СПб., 2011. – 32с.
4. Inglehart R. Modernization and Postmodernization : cultural, economic, and political change in 43 societies. – Princeton: Princeton University Press, 1997. – 453 р.
5. Флорида Р. Креативный класс : люди, которые меняют будущее / Р. Флорида – М.: Издат. дом «Классика – XXI», 2005. – 421 с.
6. Трачук В.О. Модернізаційний потенціал кризового періоду – українська версія / В.О. Трачук // Дні науки філософського факультету – 2010 : Міжнародна конференція (21-22 квітня 2010 року) : Матеріали доповідей та виступів. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – С. 135 – 137.
7. Більшість українців не вірять, що вибори будуть чесними, але сподіваються, що вони принесуть зміни на краще [Електронний ресурс] – Режим доступу : new-ukraine.org.ua/news/3484/
8. «Современное студенчество Украины» [Електронний ресурс] – Режим доступу: institute.gorshenin.ua/researchers/104_sovremennoe_studenchestvo_ukraini.html